

TALABALIK DAVRIDA TANQIDIY FIKRLASHNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Sh.O.O'ktamova¹

Mas'ul muallif: O'ktamova Shohida Odilbek qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, (PhD).

Accepted: 08 August 2026

Published: 08 August 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: O'ktamova, S. O. TALABALIK DAVRIDA TANQIDIY FIKRLASHNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI / S. O. O'ktamova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 313–317.

1. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalik davrida tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishining psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Unda zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, axborotlarni tahlil qilish, baholash hamda asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishning ahamiyati yoritilgan. Tanqidiy fikrlash shaxsning kognitiv faolligi, refleksiv yondashuvi, metakognitiv nazorati va intellektual mustaqilligini ta'minlovchi muhim psixologik jarayon sifatida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy, rus va o'zbek psixolog olimlarining tafakkur va tanqidiy fikrlashga oid ilmiy qarashlari tahlil qilinib, talabalik davrining ushbu qobiliyatni rivojlantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda ta'lim muhiti, interaktiv metodlar, mustaqil izlanish, muloqot va refleksiya jarayonlarining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, talabalik davri, tafakkur, kognitiv jarayonlar, refleksiya, metakognitsiya, mustaqil fikrlash, intellektual rivojlanish, shaxs kamoloti, muammoli tafakkur, psixologik rivojlanish, kasbiy shakllanish.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются психологические особенности формирования и развития критического мышления в студенческом возрасте. Освещается значение развития у студентов способности к самостоятельному мышлению, анализу и оценке информации, а также принятию обоснованных решений в условиях современного образовательного процесса. Критическое мышление рассматривается как важный психологический процесс, обеспечивающий когнитивную активность личности, рефлексивный подход, метакогнитивный контроль и интеллектуальную самостоятельность. Также анализируются научные взгляды зарубежных, российских и узбекских психологов, касающиеся мышления и критического мышления, и обосновывается роль студенческого периода в развитии данной способности. Подчеркивается значение образовательной среды, интерактивных методов, самостоятельного исследования, коммуникации и рефлексии в формировании критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, студенческий возраст, мышление, когнитивные процессы, рефлексия, метакогниция, самостоятельное мышление, интеллектуальное развитие, личностное развитие, проблемное мышление, психологическое развитие, профессиональное становление.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING DURING THE STUDENT PERIOD

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the psychological features of the formation and development of critical thinking during the student period. It highlights the importance of developing students' abilities for independent thinking, information analysis and evaluation, and making well-founded decisions within the modern educational process. Critical thinking is considered an important psychological process that ensures cognitive activity of the individual, a reflective approach, metacognitive control, and intellectual independence. The article also analyzes the scientific views of foreign, Russian, and Uzbek scholars on thinking and critical thinking, and substantiates the role of the student period in the development of this ability. The importance of the educational environment, interactive methods, independent research, communication, and reflection in the formation of critical thinking is emphasized.

Keywords: critical thinking, student age, thinking, cognitive processes, reflection, metacognition, independent thinking, intellectual development, personality development, problem thinking, psychological development, professional formation.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talab - shaxsni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, axborotni tanqidiy tahlil qila oladigan, muammolarga kreativ yondashadigan yetuk mutaxassis sifatida shakllantirishdir.

Globallashuv, raqamlashtirish va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida insonning tanqidiy fikrlash qobiliyati uning kasbiy muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivoji uchun muhim kompetensiyaga aylanmoqda. Shu bois oliy ta'lim tizimida talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda axborotning ko'pligi muammoning murakkabligi bilan birga, uning sifati va ishonchliligi masalasini ham kun tartibiga qo'yimoqda. Talaba turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni tanlash, baholash va qayta ishlash jarayonida tanqidiy yondashuvga ega bo'lmasa, u passiv iste'molchi darajasida qolib ketadi. Tanqidiy fikrlash esa shaxsning mustaqil qaror qabul qilishini, dalillarga tayanib xulosa chiqarishini va o'z nuqtayi nazarini asoslay olish qobiliyatini ta'minlaydi. Zero, muhtaram yurboshimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek: "Yoshlarimizning har bir muvaffaqiyati biz uchun kuch-qudrat, mamlakatimiz kelajagiga tayanch. Bugun farzandlarimiz zamonaviy yo'nalishlarni egallab, ancha ilgari ketyapti. Ularni qo'llab-quvvatlasak, sifatli ta'lim berib, sharoit yaratsak, bundan ham katta natijalarga erishadi".

Adabiyotlar tahlili. Psixologiya fanida tanqidiy fikrlash kognitiv jarayonlarning yuqori darajadagi integratsiyasi sifatida qaraladi. U tafakkur, xotira, e'tibor, idrok va nutq kabi jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, refleksiya, metakognitsiya va o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat didaktik masala emas, balki murakkab psixologik jarayon sifatida tadqiq etilishi zarur.

Talabalik davri inson hayotining yoshlik bosqichiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlar, shaxs rivojlanishi, kasbiy shakllanish va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini o'rganuvchi sohadir. Bu davr odatda 17-25 yosh oralig'ini qamrab oladi va shaxs kamoloti uchun muhim bosqich hisoblanadi.

Talabalik davrining asosiy psixologik xususiyatlari:

1. Shaxs shakllanishi. Talabalik yillarida insonning: dunyoqarashi; hayotiy maqsadlari; qadriyatlar; mustaqil fikrlashi shakllanadi. Bu davrda talabalar o'z "men"ini anglashga harakat qiladi.

2. Intellektual rivojlanish. Talabalarda: mantiqiy fikrlash; tanqidiy fikrlash; tahlil qilish; muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlari rivojlanadi.

3. Kasbiy yo'nalishning shakllanishi. Talabalik davri kelajak kasbini anglash va unga nisbatan qiziqishning kuchayishi bilan ahamiyatlidir. Inson o'z qobiliyati va imkoniyatlarini baholay boshlaydi.

4. Emosional xususiyatlar. Bu davrda: hissiyotlar tez o'zgarishi; ruhiy ta'sirchanlik; mustaqillikka intilish; o'zini namoyon qilish ehtiyoji kuchli bo'ladi. Ayrim hollarda stress, xavotir yoki ishonchsizlik ham kuzatilishi mumkin.

5. Ijtimoiy munosabatlar. Talabalar: yangi do'stlar orttiradi; jamoaga moslashadi; muloqot madaniyatini rivojlantiradi; mustaqil hayotga tayyorlanadi.

Talabalar psixologik jihatdan yetuk insonlar sifatida har qanday davlat va jamiyatning asosiy tayanchi hamda harakatlantiruvchi kuchi ekan, zamonaviy ijtimoiy gumanitar bilim sohasida ushbu muammoga jiddiy e'tibor qaratilishi va ko'p yillar davomida psixologiyada shaxsning kamoloti muammosi saqlanib qolmoqda. Ayniqsa talabalik davri uchun ekzistensial va gumanistik psixologiyada tegishli «o'zini o'zi anglash», «to'liq faoliyat ko'rsatuvchi», «yetuk» va «sog'lom» kabi tushunchalar kiritilgan.

Tanqidiy fikrlash fenomeni zamonaviy psixologiya, pedagogika, falsafa va kognitiv fanlarda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. U insonning bilish faoliyatida ma'lumotlarni faqat qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, baholash, solishtirish, sintez qilish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini ifoda etadi. Tanqidiy fikrlash shaxsning intellektual mustaqilligini ta'minlaydigan asosiy mexanizmlardan biri sifatida qaraladi.

Tanqidiy fikrlash atamasi ilmiy muomalaga XX asr boshlarida kirib kelgan bo'lib, uning ilk tizimli tahlili amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui nomiga bog'liq. U tanqidiy fikrlashni "refleksiv tafakkur" deb atab, uni insonning ishonch va xulosalarini asoslariga tayanadigan holda qayta ko'rib chiqish qobiliyati sifatida ta'riflagan. Dyui fikrlashni faol, maqsadli va tekshiruvchi jarayon sifatida qarab, inson har qanday bilimni tayyor holda qabul qilmasligi, balki uni tajriba va mantiq orqali tekshirishi lozimligini ta'kidlagan.

Keyinchalik bu tushuncha pedagogika, psixologiya va kognitiv fanlarda mustaqil ilmiy kategoriya sifatida shakllandi. Robert Kennis tanqidiy fikrlashni "qanday qilib ishonish va qanday qilib harakat qilish haqida oqilona qaror qabul qilish qobiliyati" deb ta'rifladi. Dayan Halpern esa uni "bilim va ko'nikmalarni maqsadli, o'zini nazorat qilgan holda qo'llash" deb hisobladi.

Piter Fasioni rahbarligida ishlab chiqilgan Delphi hisobotida tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari aniqlangan: tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'zini nazorat qilish. Bu model tanqidiy fikrlashni ko'nikmalar va dispozitsiyalar birligi sifatida qarashni taklif qiladi. Bu ta'riflardan ko'rinib turibdiki, tanqidiy fikrlash faqat mantiqiy operatsiyalar majmui emas, balki shaxsning motivatsiyasi, qadriyatlar, bilish strategiyalari va o'zini nazorat qilish qobiliyati bilan bog'liq kompleks psixologik tuzilmadir.

K.R.Megrelidzening ta'kidlashicha, insondagi biror bir ruhiy hodisa ijtimoiy omilni hisobga olmasdan turib, to'g'ri tushuntirishi mumkin emas. Bu narsa birinchi navbatda tanqidiy fikrlashga taalluqlidir. Tafakkurning ijtimoiy hayotning boshqa ko'rinishlarisiz o'rganish mumkin emas. Inson tafakkurining usullari nerv tizimida ham, miyasida ham emas, balki bir davrda mana shunday idrok etishga, o'ylashga, ishlashga, boshqa bir davrda esa nerv faoliyatini boshqacha ishlashga yo'llaydigan ijtimoiy sharoitdadir.

Insonlar fikrlari va qarashlari individual tartibda emas, ijtimoiy munosabatlar tufayli sodir bo'ladi. Bu haqda K.R.Megrelidze shunday yozadi: inson tafakkuri tabiiy va biologik qonunlar bo'yicha emas, balki ijtimoiy - tarixiy qonuniyatlar yo'lida harakatlanadi. Insonning fikrlash usuli avvalo ijtimoiy hodisadir. Fikr hech qachon o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, fikr biror narsa haqida, biror predmet haqida bo'lishi mumkin. Predmetsiz fikrning bo'lishi mumkin emas.

K.R.Megreldze inson tanqidiy fikrlashining ijtimoiy ekanligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Fikrlar va g'oyalar erkin individual ijodning mahsuli emas, balki individning o'zi kabi jamiyat va ijtimoiy munosabatlar mahsulidir. Shuning uchun inson tafakkuri tafakkur bosqichlari, inson tafakkurining shakllari va usullari haqidagi jumboqning yechimini mantiqiy izlanishlardan an'anaviy psixologiyadan emas, balki avvalo bu g'oyalarning ijtimoiy kelib chiqishidan izlash kerak. U yoki bu individ jamiyatda yetilgan ijtimoiy g'oyalarning tasodifiy ifodalovchisi bo'lib qoladi.

Zamonaviy psixologiyada tanqidiy fikrlash shaxsning bilish faoliyatining yuqori darajadagi ko'rinishi sifatida talqin qilinadi. U insonning ma'lumotni faqat qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilishi, baholashi, qayta ishlashi va asoslangan xulosa chiqarishi bilan karakterlanadi.

Rus psixologiyasida tanqidiy fikrlash mustaqil tushuncha sifatida kam qo'llangan bo'lsa-da, uning tarkibiy qismlari — tafakkur mustaqilligi, refleksiya, muammoli tafakkur, nazariy tafakkur tushunchalari orqali o'rganilgan.

Vigotskiy tafakkurni ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog'liq holda rivojlanadi deb hisoblab, inson fikrlashi faqat individual emas, balki ijtimoiy jarayon ekanini ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazar tanqidiy fikrlashning ham muloqot, muhokama va hamkorlik orqali shakllanishini asoslaydi. Shu tariqa, tanqidiy fikrlashni quyidagicha umumlashtirish mumkin: bu insonning axborotni faol qayta ishlash, uning ishonchligini baholash, turli nuqtai nazarlarni solishtirish, dalillarga tayanish va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatidir.

O'zbek psixologlaridan M. Davletshin tafakkurni shaxs faoliyatining asosiy mexanizmi sifatida qarab, uning ijtimoiy shartlanganligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, inson fikrlashi ijtimoiy tajriba va ta'lim jarayonida shakllanadi, shu bois tanqidiy fikrlash ham pedagogik ta'sir orqali rivojlantirilishi mumkin. G. Shoumarov tafakkurni ijodiy va refleksiv jarayon sifatida ko'rib, shaxsning o'z fikrini baholay olishi intellectual rivojning muhim belgisi ekanini ta'kidlaydi. Bu refleksiya tanqidiy fikrlashning markaziy elementi hisoblanadi.

R. Sunnatova bilish jarayonlarini tahlil qilib, diqqatni axborotni saralash va muhim jihatlarga yo'naltirish mexanizmi sifatida ta'riflaydi. Tanqidiy fikrlash jarayonida aynan diqqat insonga muhim va ahamiyatsiz ma'lumotni ajratish imkonini beradi.

Z. Nishonova tafakkurni muammoli vaziyatlarda faollashadigan bilish jarayoni sifatida ko'rib, muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning eng samarali usuli ekanini ta'kidlaydi.

N. Safarov o'z tadqiqotlarida talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni ta'lim sifatini oshirishning asosiy sharti sifatida ko'rsatadi va tanqidiy fikrlashni mustaqil tafakkurning yuqori bosqichi sifatida talqin qiladi. Shu asosda tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflash mumkin: bu shaxsning ma'lumotni tahlil qilish, baholash, qayta ishlash va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati bo'lib, u kognitiv, metakognitiv va shaxsiy komponentlar birligidan iborat.

Tanqidiy fikrlash - tafakkurning mantiqiy, tahliliy va baholovchi shakli bo'lib, insonning axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni solishtirish, mustaqil xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Shu sababdan oldin tafakkur jarayoni tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tafakkur tushunchasining mazmun mohiyati psixologiya darsliklarida olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Jumladan, umumiy psixologiya darsliklarida tafakkurga berilgan ta'riflar turlicha bo'lib uning ikkita yoki uchta muhim xususiyati ta'kidlab o'tiladi, xolos. Jumladan, P.I.Ivanovning darsligida "tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq, to'liq, chuqur va umumlashtirib aks ettirishga (bilishga), insonni taqin ham oqilona amaliy faoliyat bilan shug'ullanishiga imkon beradi" deb ta'riflanadi. Ushbu ta'rifda tafakkurning to'la, aniq va umumlashtirilgan holda aks ettirishi ta'kidlab o'tiladi, xolos, lekin uning xarakterli xususiyatlari bevosita so'z yordami bilan ifodalanishi muallifning diqqat markazidan chetda qolgan.

M.V.Gamezo tomonidan "tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so'z hamda o'tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi" ekanligi bayon qiladi. U tafakkurning umumlashgan so'z vositasida va vositali atrof- muhit hodisalarini aks ettira olishni ta'kidlaydi.

A.V.Petrovskiy tahriri ostidagi darslikda tafakkurga quyidagicha ta'rif keltiriladi: "Tafakkur - ijtimoiy sababiy, nutq bilan chambarchas bog'liq muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir, boshqacha qilib aytganda, tafakkur voqelikni analiz va sintez qilish, uni bivosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir".

V.V.Bogoslovskiy taqiridagi darslikda ham tafakkurga berilgan ta'rif uning umumlashgan va bilvosita aks ettirish xususiyatlari yoritilgan, xolos. Xuddi shunga o'xshash tafakkur xususiyatlari F.N.Gonobolin, K.K.Platonov darsliklarida ham uchraydi. Keltirilgan ta'riflar orasida O.K.Tixomirovning darsligidagi ta'rif nisbatan to'liqroq deb hisoblanadi. Unda tafakkur predmetiga kiruvchi tarkibiy qismlar mana bunday ifodalanadi: "Tafakkur - bu o'z mahsuloti bilan voqelikni umumlashtirib, bivosita aks ettirishni xarakterlaydigan umumlashtirish darajasi va foydalanadigan vositalarga hamda o'sha umumlashmalar yangiligiga bog'liq ravishda turlarga ajratishdan iborat jarayon, bilish faoliyatidir".

Hozirgi vaqtda tafakkurning predmeti yuzasidan psixologiyada turli-tuman qarash va ta'riflar mavjuddir. Ularning ayrimlariga tavsifnoma berib o'tamiz. S.L.Rubinshteyn nazariyasiga binoan tafakkurni psixologik jihatdan o'rganishning asosiy predmet, jarayon, faoliyat tariqasida namoyon bo'lishidir. Muallif tafakkur operasialari shakllarini shakllantirishda jarayon, muammoli vaziyatni hal qilishda esa fikr yuritish faoliyati sifatida vujudga kelishini chuqur tahlil qilib beradi. S.L.Rubinshteyn tafakkur to'g'risidagi g'oyani rivojlantirib, uni subyekt faolligining paydo bo'lishi deb ataydi.

A.N.Leontyev tafakkur psixologiyasi predmeti yuzasidan mulohaza yuritib, tafakkurni turli ko'rinishlarga ajratadi, fikr yuritish faoliyati ekanligini tan oladi, lekin uni predmetli-amaliy faoliyat deb nomlaydi. Shuning bilan birga tafakkurning tuzilishi, fikr yuritish motivatsiyasi to'g'risidagi nazariy metodologik muammolarni o'rta tashlaydi.

P.Ya.Galperin fikriga ko'ra, tafakkur -bu orientirlash-tadqiqot faoliyati, orientirovka jarayondir, ya'ni orientirovka-jarayon, orientirovka faoliyat. Muallif psixologiya fani intellektual masalalarni yechishda sub'ektning tafakkuriga

orientirovka qilish jarayonini o'rganishga asoslanadi deb tushuntiradi. P.Ya.Galperin tafakkurning boshqa jihatlarini o'zining aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasidan kelib chiqqan holda yoritishga intiladi. A.V.Brushlinskiy tadqiqotlarida tafakkurning muhim yangilikni qidirish va ochish, gipoteza va nazariyalarni bashorat qilish, oldindan payqash xususiyatlari alohida ta'kidlab o'tiladi.

Muhokama. Tanqidiy fikrlash fenomeni zamonaviy psixologiya, pedagogika, falsafa va kognitiv fanlarda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. U insonning bilish faoliyatida ma'lumotlarni faqat qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, baholash, solishtirish, sintez qilish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini ifoda etadi. Tanqidiy fikrlash shaxsning intellektual mustaqilligini ta'minlaydigan asosiy mexanizmlardan biri sifatida qaraladi.

Shunday qilib, falsafiy, psixologik va pedagogik talqinlar tanqidiy fikrlashni inson bilish faoliyatining yuqori shakli sifatida ko'rsatadi.

Tanqidiy fikrlash - tafakkurning mantiqiy, tahliliy va baholovchi shakli bo'lib, insonning axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni solishtirish, mustaqil xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi.

U quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- mustaqil fikr yuritish;
- dalil va manbalarni tekshirish;
- muammoni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish;
- xulosalarning asosli bo'lishi;
- shubha va tahlilga tayanish.

Demak, tanqidiy fikrlash — bu har qanday ma'lumotni tayyor holda qabul qilmasdan, uni tahlil qilish va asoslangan xulosaga kelish jarayonidir.

Tanqidiy fikrlash kognitiv jarayonlar (tahlil, sintez, baholash) va metakognitiv mexanizmlar (refleksiya, monitoring, o'z-o'zini nazorat qilish) birligidan tashkil topadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik shart-sharoitlari:

- 1) psixologik xavfsiz muhit,
- 2) fikr bildirish erkinligi,
- 3) xatoga tolerant munosabat,
- 4) refleksiyaga vaqt ajratish.

Talabalik davri tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun eng qulay davr bo'lib, ta'lim muhiti, interaktiv metodlar va shaxsiy motivatsiya hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari

Talabalik davrida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi murakkab psixologik mexanizmlar bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda kognitiv, metakognitiv, motivatsion va shaxsiy omillar o'zaro uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Avvalo, tanqidiy fikrlashning rivojlanishi talabning mavjud bilimlarini yangi axborot bilan taqqoslash, qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilish hamda dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatining takomillashuvi bilan bog'liq. Bu esa bilish jarayonlarining yuqori darajadagi integratsiyasini talab qiladi.

Psixologik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash refleksiya bilan chambarchas bog'liqdir. Refleksiya shaxsning o'z fikrlash jarayonini kuzatishi, tahlil qilishi va baholashi orqali namoyon bo'ladi. Talaba o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqishga, xatolarini tan olishga va yangi dalillar asosida o'z pozitsiyasini o'zgartirishga tayyor bo'lsa, unda tanqidiy fikrlashning yuqori darajasi shakllanadi. Aynan refleksiv yondashuv talabning intellektual moslashuvchanligini ta'minlaydi hamda stereotip fikrlashning oldini oladi.

Metakognitiv nazorat ham tanqidiy fikrlashning muhim psixologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Metakognitsiya talabning o'z bilish faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatini ifodalaydi. Talaba muammoni hal etish jarayonida qaysi strategiyadan foydalanayotganini anglay olsa, o'z fikrlashidagi kamchiliklarni aniqlay olsa va zarurat tug'ilganda yangi strategiyalarni qo'llay olsa, uning tanqidiy fikrlash ko'nikmalari yanada rivojlanadi. Shu sababli zamonaviy ta'lim texnologiyalarida reflektiv topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va keys-metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalik davrida motivatsion omillar ham tanqidiy fikrlash rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bilishga bo'lgan ichki ehtiyoj, kasbiy o'sishga intilish va o'z ustida ishlash motivlari mavjud bo'lgan talabalarda mustaqil tahlil qilish, ilmiy izlanish olib borish hamda muammolarni turli nuqtai nazardan baholash ko'nikmalari tezroq rivojlanadi. Aksincha, faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan reproduktiv ta'lim tanqidiy fikrlashning rivojlanishini cheklaydi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida talabning bilish faolligini rag'batlantiruvchi ta'lim muhiti yaratish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli axborot makonining kengayishi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Internet va sun'iy intellekt texnologiyalari orqali tarqalayotgan turli mazmundagi axborotlarni tanlash, ularning ishonchiligidan tekshirish, manbalarni qiyosiy tahlil qilish hamda yolg'on axborotni aniqlash talabalardan rivojlangan tanqidiy fikrlashni talab etadi. Shuning uchun oliy ta'lim tizimida media savodxonlik va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish tanqidiy fikrlashni shakllantirishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda akademik muloqot madaniyatining o'rni ham beqiyosdir. Ilmiy munozaralar, debatlar, guruhli muhokamalar va muammoli vaziyatlarni birgalikda hal qilish talabalarda o'z fikrini dalillar asosida himoya qilish, muqobil qarashlarni hurmat qilish va konstruktiv tanqidni qabul qilish ko'nikmalarini

shakllantiradi. Bunday faoliyat nafaqat intellektual rivojlanishga, balki shaxsning kommunikativ kompetensiyasi va ijtimoiy moslashuvchanligining ortishiga ham xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalik davri shaxsning intellektual, ijtimoiy va kasbiy jihatdan faol rivojlanadigan muhim bosqichi bo'lib, aynan shu davrda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash talabaga mavjud axborotni oddiy qabul qilish emas, balki uni chuqur tahlil qilish, dalillar asosida baholash, turli yondashuvlarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish imkonini beradi.

Psixologik jihatdan tanqidiy fikrlash tafakkur, idrok, xotira, diqqat, refleksiya va o'z-o'zini nazorat qilish kabi jarayonlarning o'zaro uyg'unligi asosida rivojlanadi. U nafaqat bilimlarni egallash, balki ulardan ongli va samarali foydalanish, muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish qobiliyatini ham shakllantiradi.

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun erkin fikr almashish muhiti, ijodiy yondashuv, mustaqil izlanish, muammoli topshiriqlar va interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Shuningdek, talabaning ichki motivatsiyasi, o'z imkoniyatlarini anglash va o'z fikrlarini asoslab bera olish qobiliyati ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi.

Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, u raqobatbardosh, mustaqil qaror qabul qila oladigan, ijodkor va ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashning muhim psixologik omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlardagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida). Ped. fan. dok ... diss. avtoref. – T., 2006. 78 b.
- [2] Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. – T.: Fan. 2008. – 324 b.
- [3] Богословский В.В. Модель проблемной ситуации //Проблемы эвристики. - М., 2000– 183 с.
- [4] Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – T.: O'zbekiston, 1999. – 30 b.
- [5] Do'stmuhammedova Sh.A., Nishanova Z.T. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya – Toshkent: O'qituvchi, 2013. - 343 b.
- [6] G'oziyev E.G'.. Tafakkur psixologiyasi. – T.: O'qituvchi, 1990. 145 b.
- [7] Ivanov F.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 2008.- 358 b.
- [8] Nishanova Z.T. va b. O'quvchilarda milliy xususiyatlarni tadqiq etishning ilmiy uslubiy asoslari. – T.: Adabiyot uchqunlari. 2018. 125 b.
- [9] Рубинштейн С.Л. Фикрлаш ва уни ўрганиш усуллари. Т.: Таълим 1998. – 157 б.